

MARTIN NIMIRA RABLJANIN
PROPOVIJED O MUCI GOSPODNJOJ
(RIM, NAKON 3. TRAVNJA 1494)

Neven Jovanović

UDK: 821.163.42-141.09Nimira,M.
091.5=124
Izvorni znanstveni rad

Neven Jovanović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb
neven.jovanovic@ffzg.hr

Na Veliki petak 1494, 28. ožujka, u Sikstinskoj kapeli, pred papom Aleksandrom VI. (Borgiom) i članovima papinskog dvora rapski arhiđakon Martin Nimira održao je – dakako, na latinskom – propovijed o Muci; njezinu je pisanu verziju u travnju iste godine u Rimu tiskao Eucharius Silber. Propovijedati pred papom za vrijeme mise značajan je društveni uspjeh; objaviti održanu propovijed dodatno ističe njezinu važnost; pa ipak, Nimirin su život i djelo do danas u povijesti hrvatske i novolatinske književnosti neistraženi. Donijet ću ovdje osnovne podatke o Nimiri, društvenom kontekstu njegove propovijedi, o strukturi tog djela i njegovim kurijalno-humanističkim obilježjima te recepciji (knjižicu je posjedovao Marko Marulić, a 1522. nekoliko je Nimirinih stranica u svoje djelo uvrstio Giovanni Mercurio da Vipera).

Ključne riječi: propovijed pred papom tijekom liturgije, muka Kristova, novolatinska književnost, kurijalni humanizam, renesansni humanizam, antisemitizam

1.

Martin Nimira pripadnik je vodeće rapske plemićke obitelji, čiji su članovi 1404. primljeni u rapsko plemstvo. Za društveni utjecaj obitelji posebno je važna upravo godina *Propovijedi o mucu Gospodnjoj*, 1494. Prvog studenog iste godine u kojoj je Martin Nimira održao i objavio svoju propovijed, kardinal Siene Francesco Todeschini Piccolomini (1439 – 1503) kao legat pape Aleksandra VI. dodijelit

će Kristoforu Nimiri, Martinovu ocu, i njegovim potomcima naslov palatinskih grofova uz pravo imenovanja komunalnih bilježnika i uz pravo da svoj grb spoje s grbom obitelji Piccolomini.¹

Iz dnevnika papinskog ceremonijalmajstora Johannes Burcharda² znamo da je Martin Nimira barem u desetljeću 1487 – 1496. bio član kućanstva kardinala Todeschinija Piccolominija. Burchard bilježi da je 7. ožujka 1487, na blagdan svetog Tome Akvinskog, u rimskoj dominikanskoj crkvi Santa Maria sopra Minerva, pred kardinalskim kolegijem propovijed održao »Martin de Nimira, klerik rapske dijeceze, štitonoša velečasnoga gospodina kardinala Siene«. ³ U lipnju 1491. Nimira se spominje u jednom notarskom spisu među izvršiteljima oporuke Angela Fasola, biskupa Feltra, preminulog koncem 1490. (jedan od izvršitelja bio je i Nimirin pokrovitelj, sienski kardinal Todeschini Piccolomini).⁴ Burchard bilježi i Nimirinu propovijed na Veliki petak 1494. koja je naša glavna tema,⁵ a 24. rujna

¹ Francesco Todeschini Piccolomini, nećak pape Pija II., kratkotrajno je i sam bio papa, kao Pio III, 1503. Spajanje grbova obitelj je Nimira i provela, kako potvrđuju uvidi povjesničara umjetnosti: Miroslav Granić, »Lo stemma della famiglia italiana Piccolomini nell'araldica croata«, *Atti* (Centro di ricerche storiche – Centar za povijesna istraživanja Rovinj/Rovigno), vol. XVII (1987), br. 1, 173-193; Marija Bijelić, »Formiranje i stambena izgradnja Donje ulice u Rabu u kasnom srednjem vijeku«, *Peristil*, 60 (2017), br. 1, 1-34.

² Svećenik porijeklom iz Alsacea Johann Burchard živio je oko 1450 – 1506. Na dužnosti ceremonijalmajstora proveo je preko dvadeset godina, od 1483. do 1504.

³ Johann Burchard, *Johannis Burckardi Liber notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI* (prir. Enrico Celani), sv. 1, S. Lapi, Città di Castello, 1907, 85 (a. 1487): *Feria quarta, VII mensis martii, festo sancti Thome de Aquino in Minerva solemne, ubi in Christo p. d. Stephanus archiepiscopus Patracensis et episcopus Torcellanus celebravit missam solemnem. Dixit tantum unam orationem ac Gloria in excelsis et Credo. Sermonem fecit post evangelium Martinus de Nimira clericus Arbensis diocesis, scutifer r.mi d. cardinalis Senensis. Interfuerunt r.mi dd. vicecancellarius, Neapolitanus, Sancti Marci, Sancte Marie in Porticu, Andegavensis, episcopi; de Comitibus, presbyter; Sancti Georgii et de Sabellis, diaconi cardinales.* O renesansnom kontekstu propovijedi u čast Tome Akvinskog v. Paul Oskar Kristeller, »Il tomismo e il pensiero italiano del rinascimento«, *Rivista di filosofia neo-scolastica*, 66 (1974): 2/4, 841-896 te John W. O'Malley, »Some Renaissance Panegyrics of Aquinas«, *Renaissance Quarterly*, 27 (1974), 2, 174-192. John W. O'Malley, *Praise and Blame in Renaissance Rome. Rhetoric, Doctrine and Reform in the Sacred Orators of the Papal Court, c. 1450-1521*, Durham, 1979, 15, bilj. 31, upozorava da je jedan govor na blagdan Tome Akvinskog »oko 1485« održao i humanist Francesco Maturanzio (sačuvano u rukopisu, Biblioteca apostolica vaticana, ms. Vat. lat. 5358, ff. 35v-45r); njega ćemo susresti kao prepisivača Nimirine pjesme *Hecatosticum*, usp. niže.

⁴ Burchard, n. dj., s. 185, bilješka ad loc.

⁵ Burchard, n. dj., s. 467 (a. 1494): *Feria sexta ejusdem hebdomade, XXVIII dicti mensis martii, SS. D. N. in cappa de scarlato et mitra de perlis simpliciore venit ad capellam predictam. R. D. cardinalis Sancti Clementis fecit officium (...) cum ego, hoc mane, super hoc dubitarem, interrogavi rr. dd. Alexandrini, Carthaginensis et Senensis sententias, qui*

1496. ceremonijalnoj pratnji, za koje se u Tortoni nije našlo mjesto kod papinskog legata, prenoćili su u benediktinskom samostanu svetog Marcijana u Tortoni, komendi sienskog kardinala; Burcharda je u samostan primio i vrlo dostojno ugostio »velečasni otac Martin Nimira, protonotar apostolske stolice, rapski arhiđakon, otpravnik poslova velečasnog gospodina« (sienskog kardinala).⁶

Sačuvano je latinsko pjesničko djelo koje je Nimira sastavio u zdravlje kardinala Todeschinija Piccolominija: *Hecatosticum carmen ad Christum optimum maximum pro cardinalis Senensis salute*. Nastalo je možda nakon 1488. kad je Todeschini Piccolomini bio papin legat u Perugii (koja se spominje u pjesmi). Djelo je do nas došlo u barem tri rukopisa.⁷

Nimira se okušao i u uredničkom radu. Dvije godine prije propovijedi pred papom korigirao je izdanje Aristotelove *Politike* u latinskom prijevodu Leonarda Brunija, s komentarom Tome Akvinskog i sažecima Ludovica Valenze, tada profesora filozofije i teologije na rimskome *Studium Urbis*.⁸ U pohvalnom pismu na kraju knjige Nimira Valenzu naziva svojim učiteljem. Za knjigu je rapski arhiđakon ispjevao i završni epigram.⁹ To izdanje *Politike*, u folio formatu te –

ita dixerunt esse dicendum (...) Papa obtulit crucem et XVIII ducatos duplices, deinde ivit ad parvam capellam pro sacramento: celebrans ivit solus post cardinales ante papam et ministravit in parva capella pape calicem sacramenti et illum apud altare in maiore ab eo reaccepit; alia omnia sunt more solito observata. Sermonem fecit d. Martinus de Nimira, scutifer r. d. cardinalis Senensis.

⁶ Burchard, n. dj. (3), 643 (a. 1496): *Sabbati, XXIII septembris, circa primam horam noctis et cum apud r. d. legatum nullus pro me locus esset, nec sui provisoires mihi providissent, de adventu tamen meo magistro domus per me ipsum Mediolani personaliter avisato, equitavi ad monasterium sancti Martiani Dertonensis, ordinis sancti Benedicti, r. d. cardinali Senensi commendato, in quo r. p. d. Martinus Nimira, sedis apostolice protonotarius, archidiaconus Albensis(!), r. d. s. negociorum gestor, me cum omni mea familia recepit et honorifice nimis tractavit.*

⁷ Perugia, Biblioteca comunale Augusta, Manoscritti, ms. C61, ff. 35v-37r, zapisano rukom Francesca Maturanzija; također s Maturanzijevim i drugim humanističkim stihovima u Oxford, Bodleian Library, ms. Lat. misc. c. 62, ff. 50r-51v, te Biblioteca apostolica vaticana, ms. Ottob. lat. 2860, ff. 191r-192r. Autor pjesme u sva se tri prijepisa navodi kao *Martianus (!) Nimireus*.

⁸ Aristoteles, *Politica*, Rim, Eucharius Silber [o trošku kardinala Francesca Todeschinija Piccolominija], 19. srpnja 1492. GW 02448. Ludovico Valenza (Ludovicus de Valentia Ferrariensis) živio je oko 1453 – 1496. O Valenzi kao propovjedniku vidi Bratislav Lučin, »Generičke značajke *Propovijedi Marka Marulića o Kristovu posljednjem sudu*«, CM III (1994), 73-92. Nimirini tekstovi iz ove knjige dostupni su u digitalnoj zbirci CroALA (croala.ffzg.unizg.hr).

⁹ Aristoteles, n. dj., »M. Nimireus lectori S.«: *Qui cupis imperio populis dare jura sagaci / Et qui non nisi fronte parere cupis, / Si te perpetuo nullis quaesita triumphis / Pax juvat et pietas Urbis et alma fides, / Accipe Aristotelis praeclara volumina, lector / Seu pareas seu tu sceptrum verenda tenes.*

kako sam Nimira ponosno napominje – u tisuću petsto primjeraka,¹⁰ financirao je kardinal Francesco Todeschini Piccolomini (kojemu Ludovico Valenza upućuje posvetno pismo). Knjigu je tiskao isti onaj Eucharius Silber koji će kasnije tiskati i Nimirinu propovijed.

Do daljnjih arhivskih istraživanja ovo je sve što znamo; no i ti podaci upućuju da je Martin Nimira obrazovani autor koji se okušao u poeziji i prozi, koji je poznavao i filozofiju i »svetu retoriku«, te da je bio visoko pozicioniran klerik koji se kretao među kardinalima i pripadao dvoru Francesca Todeschinija Piccolominija.

2.

Misne propovijedi pred papom, *coram papa inter missarum solemnias*, dio su papinske liturgije čiji se obredi, simboli i sastavnice – poput prostora i arhitekture, odjeće i drugih ukrasa (cvijeća, tamjana), glazbe, protokola, rasporeda sjedenja – neprestano usavršavaju tijekom renesanse, nakon Velikog zapadnog raskola, a osobito od pape Nikole V. (1447 – 1455).¹¹ Pape su se trudile da javni nastupi njihova dvora izazivaju poštovanje primjereno njihovim dužnostima i Crkvi, da ti događaji uvećavaju autoritet, dostojanstvo i čast Svete stolice; izražena je bila i tendencija da se papinski dvori i liturgije predstavljaju kao odraz nebeskih. Za sve se elemente svećanih misa pred papom brinuo papin ceremonijalmajstor, *capellae pontificiae magister caerimoniarum* (u Nimirino vrijeme to je već spomenuti Johannes Burchard).

U takvu su okviru propovijedi bile verbalni pandan stilizacije i spektakularnosti prostora, glazbe i gesta. Bile su na latinskom, pri čemu se od propovjednika očekivala klasicistička elegancija izraza; osobito je važna bila kršćanska učenost, doktrinarna i teološka – poželjne su teme Evanđelje, Božja djela, blagdan čijim se povodom propovijeda. Djela je Božja trebalo hvaliti ne u duhu sveučilišnog predavanja i disputacije, već prema očekivanjima takozvanog kurijalnog humanizma: dojmljivost izraza trebala je pobuditi divljenje publike i potaknuti je na razmatranje Božjih tajni. Uz učenost i dojmljivost posebno je cijenjena vrlina bila kratkoća; očekivano je trajanje propovijedi bilo četvrt do pola sata.

¹⁰ Aristoteles, n. dj., »*M. Nimoreus Arbensis archidiaconus magistro Ludovico Valentiae Ferrariensi theologo atque philosopho excellentissimo praeceptori suo s. p. d. <: commentaria ipsa Aristotelis sermoni, vel ipsius Leonardi Aretini traductioni coaptata, librariis imprimenda tradidisti, qui mille et quingenta volumina uno tenore, summa cura, summaque diligentia expresserunt cum tuis illis conclusionibus vel argumentis, quae sub nomine reverendissimi atque optimi principis mei Francisci Piccolhominei cardinalis Senensis in fine cuiusque libri iusseras apponi...*

¹¹ Ovaj prikaz propovijedi pred papom kao renesansnog književnog žanra sastavljen je prema O'Malley, n. dj. (3) (1979).

Ad. Admiratus Arden Archidiaconus Reuerendissimo in xpo patri & dño domino B. tituli sanctorum Petri & Marcellini p̄bto Cardinali Carthaginē dignissimo Salutem.

Facilius cogitari q̄s exprimi posset Reuerendissime princeps quantum voluptatis perceperim cū tuum audiuī de hoc meo sermone nuper apud diuum Alexandrū Pont. Max. habito perbenignū & fauorabile iudicium: cumq; poscere te in scriptis eadem illa verba: que ipse in concione protuleram mira quadā humanitate animaduerti. Quia ex re nō sum profecto nescius quantā sit meo nomini summa tua auctoritas & amplitudo vel laudem vel vtilitatem allatura: Cuius grauissimo testimonio (o deus bone) que tandem opes: quod aurū que dignitas est preferenda: Quin etiam vt trabali (quod aiunt) clauo beneficium hoc affigeres paruitatem meam Apostolico culmini non vulgariter cōmendasti. Quapropter cum dubitandū mihi nō sit quin mea scripta amplitudini tue nō suo merito: sed mansuetudine: clemētia: benignitate tua sint futura incunda: tradidī sermonem ipm libris imprimendum: quo & dignationi tue & multis alijs idipsum a me vehementer efflagitantibus satis facerem cōmodius: nō tam malignitatem cuiusq; veritus: q̄ tuam in hoc diuinā illam quidem & admirabilem benignitatem reueritus: Cuius insigne venerandumq; nomen satis me (vt confido) a genuina vitiligatorū istozum rabie securum reddet. Valeas pater clementissime: litteraz decus: & dignitatis istius singulare ornamentum. Rome. ij. Non Aprilis. Adcccxcij.

¶ Foderunt manus meas: & pedes meos: dinumerauerunt omnia ossa mea. David ps. cxj.

Sed quantum pietas apud me potuit hodierno die tantū prudentia valuisse Beatiss. pater: nunq; profecto commississem vt mihi hoc orandi munus esset nunc in celeberrimo totius orbis loco subeundum: presertim cum plane intelligam me nec tali doctrina esse institutum vt possim: nec tanto predictum ingenio vt audeam in hac clarissima luce sine magna sollicitudine: & metu versari: sed habet certe aliquā temeritas mea excusationem: Cum sit interdum nō minus pietas in audendo: q̄ modestia in reticendo laudabilis: Cuius plerumq; immodicus ardor magnā apud te cum hominesq; consequitur gloria: Quod quidem B. Pater cum alijs plerisq; tum maxime illi cui primo xps clauas & sedem istam tuam cōmisit accidisse legim⁹. Petrus liquidem (vt euangelica tradit historia) cum ex navi quondā preceprozem suam in medio mari conspexisset: non periculi: non suspensus

REGIA
BIBLIOTHECA

Hain 11889

May.

a

Martinus de Nimira: *Sermo de passione Domini*, [Rim], [poslije 3. travnja 1494], početak (faksimil stranice primjerka iz Bavorske državne knjižnice, sign. BSB-Ink N-207)

Propovijedi pred papom održavale su se koncem XV. i početkom XVI. stoljeća u dvadesetak svećanih godišnjih prigoda poput nedjelja Došašća i Korizme, blagdana Obrezanja Gospodinova, Bogojavljenja, Pepelnice, Velikog petka, Četvrtka uzašašća, Pedesetnice. Propovjednike su birali magistri Svete palače, papini službeni teolozi (koji su ujedno bili i veliki inkvizitori, *haereticarum pravitate inquisitores*). U Nimirinu slučaju magistar Svete palače bio je dominikanac Paolo Moneglia iz Genove.¹² Očekivalo se da propovjednik bude doktor teologije ili kanonskog prava te da ima barem najniži stupanj svećeničkog reda (stupanj podđakona). Propovijedali su redovnici, biskupi, profesori rimskoga sveučilišta (*Studium Urbis*), dužnosnici kurije, članovi kućanstava kardinala.

Naknadno objavljivanje propovijedi održane pred papom sugeriralo je da je djelo posebno uspjelo i naišlo na dobar prijem, ali bilo je i potez kojim autor traži naklonost onoga komu je izdanje posvećeno. Čest je motiv u predgovorima zahtjev ugledne osobe da se propovijed objavi; i Nimira u uvodnom pismu piše da je to od njega tražio sam adresat posvete, kardinal Bernardino López de Carvajal, biskup Cartagene u Španjolskoj.¹³

3.

Nimirina propovijed počinje tematskim stavkom iz Psalma 22: »Probodoše mi ruke i noge, sve kosti svoje prebrojiti mogu.« Slijedi uvod koji se sastoji od *captatio benevolentiae*, potom pohvale same teme, referiranja na korizmeno ozračje u samoj crkvenoj zgradi u kojoj se nalaze te najave dvodijelne strukture. Nimira upozorava da će prvi dio propovijedi obilježiti *ingenium*, a drugi *pietas*; da će se prvi dio baviti nužnošću muke i smrti Gospodinove za spas čovječji, a drugi će prikazati način Gospodinove smrti. Prvi je dio propovijedi, dakle, više filozofsko-teološki, dok je drugi dio lirski.

Filozofski dio počinje mišljenjima koja će propovjednik osporavati: Isusova je smrt bila nepotrebna, iz dva razloga. Prvi razlog: Bog može sve, pa je mogao ljude na drugi način spasiti; zašto je došao kao siromah, zašto kao čovjek, zašto je trpio muku, otkud nam korist u tome? Drugi razlog: Bog ili ne postoji, ili ne brine za ljudske stvari. Dokaz je Božjeg nepostojanja činjenica da zli uspijevaju, a dobri pate. Dokaz je Božje ravnodušnosti to što Bog nema osjećaja (u ljudskom smislu)

¹² Moneglia je dužnost magistra obavljao 1490 – 1499, a umro je u Budimu 1502. kao papin legat.

¹³ Aleksandar VI. proglasio ga je kardinalom godinu dana prije Nimirine propovijedi, 1493; Carvajal je i sam bio autor propovijedi pred papom; O'Malley, n. dj. (3) (1979), 116-117, smatra ih »najdosljednije tematskima« u razdoblju 1450 – 1521. Carvajal je umro 16. prosinca 1523.

pa ga ne mogu dirnuti ljudske situacije. U svakom je slučaju vjera ili pogrešna ili bezvrijedna. Isus nije ni morao ni mogao postati čovjek i trpjeti.

Propovjednik odgovara da se radi o epikurejskim budalaštinama. Najprije, ako Boga nije briga za ljude, čemu crkve? Potom se oslanja na primjere: ako su ove tvrdnje točne, glupi su i svi filozofi i mudraci koji su vjerovali, i Salomon, i svi koji su promatrali čudesa svijeta (prikaz čudesnog svijeta oblikovan je u retoričku gradaciju ili klimaks) te zaključili da svijet mora imati tvorca. Analogno tome svjedoči i naš razum. Zar da se tvorca ne brine za ono što je stvorio, zar da on jedini bude bez osjećaja?

Razum, primjer i autoriteti dokazuju netočnost početnih tvrdnji. Točno je upravo suprotno: Bog postoji, brine za ljudske poslove, ljubi dobre, a mrzi zle i kažnjava ih. Bog je pod utjecajem, ali ne afekata, nego efekata (ovdje je Nimira za mene teološki ponešto nejasan): želi kazniti zloću i nagraditi dobro. Taj »utjecaj« nije nalik ljudskim osjećajima jer ne proizlazi iz tijela (propovjednik upozorava da se sad ne govori o Kristu, bogočovjeku, što bi trebalo drugačije objašnjavati, već o Božjoj biti). Bog ima poseban, ljudima teško dokučiv plan. On u svakom slučaju ljubi dobre i mrzi zle. A zašto se zlo događa dobrima, o tome – napominje propovjednik – malo kasnije.

Božanstvo upravlja ljudskim stvarima; ono donosi korist; ono ljubi ljudsko. Zato je htjelo i ljudski spas. Bez Boga, ljudi su lutali (kako tvrde Demokrit i Anaksagora) te je iz te potrage nastala filozofija, a Grci su (Pitagora, Platon, Likurg) tražeći mudrost putovali i do Egipćana, Perzijanaca, Indijaca. Smilovavši se stoga ljudima, Bog je poslao Sina na zemlju. Zašto je došao kao čovjek, a ne kao Bog? Slijedi kratko razmišljanje u stilu disputacije, s pitanjima, odgovorima, entimemima. Čovjek je najbliži Bogu; druge oblike ljudi ne bi razumjeli, bili bi im odviše strani, nedovoljno uvjerljivi; u takvom je obliku Bog i sišao nad pakao, uzašao na nebo, u takvom će obliku suditi. A zašto je došao kao siromah? Da bi trpeći lakše uvjerio ljude; znao je da djela imaju veću snagu od riječi. Daljnji prigovor: zašto to nije učinio svojom voljom, svojim pukim migom s nebesa, bez silaženja? Silazak Sina je njegova volja; put vrline najbolje se pokazuje primjerom; za onog tko se žrtvovao radi nas spremni smo sve podnijeti (propovjednik navodi analogni primjer gospodara koji pati za dobrobit sluga, odnosno roba).

Zašto na ovome svijetu dobri trpe, a zli uživaju? Put vrline je uzak i tegoban, užici ga otežavaju. Bogatstvo treba odbaciti, opet po Kristovu primjeru. Ljudi moraju neprestano misliti na Boga, a užici ih i od toga odvrćaju. To potvrđuje niz citata: Jeronima, Biblije, anonimnog tragičara. Siromasi su draži i bliži Bogu. Pa ipak – napominje Nimira u ekskursu o bogatstvu – postoje i dobre strane bogatstva: mogućnost darežljivosti, milostinje. Propovjednik nipošto ne želi proglasiti rat protiv bogatstva; no, mora brzo okončati ekskurs. Prava nagrada čeka na nebu; dobre Bog patnjama vježba, dok loši nemaju tu mogućnost. Tako su i liječnici strogi samo prema onima u čiji spas ima nade.

Nimira kratko rezimira prvi dio propovijedi, obraćajući se papi i prisutnima, zaključkom da je Kristova smrt bila nužna i korisna za ljude. Najavljuje da slijedi vrlo kratak dio govora o načinu Kristove smrti (usput ponovo moli publiku za pozornost).

U lirskom dijelu, nakon isprike za prekomjernu dužinu propovijedi (zbog čega izostavlja sva Isusova otajstvena djela prije same muke), govornik počinje od molitve u Getsemanskom vrtu, objašnjavajući Kristove krvave suze i agoniju i razmatrajući riječi same molitve. Potom pripovijeda hvatanje Isusa, lamentira nad svim dragima koji su u tom času Isusa napustili; prikazuje rukanje Isusu, Pilatov sud; zgraža se nad puštanjem Barabe, nad bičevanjem Isusa; opisuje prizor »Ecce homo« pozivajući publiku da promotri sve pojedinosti izmučena Isusova tijela i alegorijski tumačeći starozavjetna mjesta, pokazujući kako Stari zavjet simbolički naviješta ono što je jasno otkriveno u Novome i nabrajajući starozavjetne kritike židovskog naroda koje su izrekli proroci.

Potom govori o raspeću, također uz kolaž biblijskih citata. Upozorava na posebnu fizičku bol koju raspeće kao kazna izaziva i opisuje promjene u neživom svijetu iz sućuti prema Raspetome. Prikazuje Isusovo obraćanje majci i Ivanu, uz propozopeju same Djevice Marije, i preporučuje da svi patnici i ojađeni razmišljaju o tome događaju.

Najavljuje posljednju temu; u skladu s početnim stavkom propovijedi, to je probadanje Isusova tijela kopljem. Ono vodi do apela svjetskim vladarima: pogledajte rassetoga i zločin! Slijedi još konkretniji apel okupljenim kardinalima na štovanje, kajanje, na nasljedovanje Ivana Evanđelista, Šimuna Cirenea, Marije Magdalene, obraćenog razbojnika. Raspeti Krist zove svakoga.

Svaku od epizoda koje sam prikazao Nimira zaključuje invektivama protiv Židova, pri čemu u prve dvije epizode apostrofira Judu Išariotskog (nakon lirskih prizora Judine žurbe u Getsemanski vrt i Judina poljupca). Opis Isusa nakon bičevanja vodi ekskursu u kojem se, kako sam naznačio, citatima iz Starog zavjeta pokazuje koliko je naopaka židovska vjera. Židove se apostrofira i zbog suđenja Bogu (pošto im ga je Pilat predao) usprkos svim dobročinstvima koje im je biblijski Bog učinio te se ponovo zablude židovske vjere dokazuju citatima Starog zavjeta. U posljednjem dijelu propovijedi probadanje mrtvog Isusova tijela predstavljeno je kao najveći židovski zločin.

U skladu s konvencijama žanra, propovijed završava molitvom za milost Božju, osobito prema prisutnome papi.

4.

Tiskana verzija Nimirine propovijedi broji oko 7100 riječi. Za njezino bi izvođenje naglas trebalo oko sat vremena, čime znatno nadmašuje očekivanih i željenih četvrt do pola sata (prema zapisima papinskih ceremonijalmajstora, »kratkoća se ponekad čini gotovo mjerom izvrsnosti«, zapaža O'Malley). Ne znamo, naravno, kakav je odnos onoga što je Nimira zaista izgovorio i onog što je nekoliko dana kasnije dao tiskati, no podozrivost bude učestale apostrofe okupljenih kardinala koje propovjednik stalno iznova poziva da »slušaju pozorno i dalje kao što su dosad činili«. Obračanje publici posebno je uočljivo u drugom, lirskom i dužem dijelu propovijedi (tih oko 4200 riječi čini gotovo dvije trećine govora). Pozivi na pozornost, osim što jačaju dojam autentičnosti, konkretne situacije, posebno se relevantnima doimaju u svjetlu svjedočanstava o priličnom neredu i nedisciplini koji su vladali tijekom propovijedi pred papom. Dnevnički zapisi ceremonijalmajstora bilježe da su brbljali i sami kardinali, a pape su nemirnu publiku pokušavali dovesti u red propisujući kazne i postavljajući u kapelu papinsku gardu.

Najvažnija vrlina koju je publika očekivala od propovijedi pred papom bila je, koliko znamo, učenost, i to prvenstveno teološka, ali ne od one skolastičko-akademske vrste kojoj pripadaju tadašnje sveučilišne disputacije. Propovjednik je morao pokazati vladanje humanističkom »retoričkom teologijom«, morao je poznavanje vjerskih učenja oblikovati tako da djeluje na volju i osjeća je slušalaca; cilj renesansne humanističke propovijedi nije samo *docere*, nego i *movere* i *delectare*.

Humanističku učenost Nimirine propovijedi na Veliki petak 1494. najbolje ćemo predstaviti razmotrimo li izvore njegovih riječi. Oni funkcioniraju na tri razine. Jedni su autori i djela na koje se propovjednik izrijeком poziva u tekstu; drugi su oni od kojih preuzima, ali nisu izrijeком identificirani; treću razinu čini »opća kultura« renesansnoga kurijalnog humanizma – misli i izrazi čije konkretno porijeklo ne možemo odrediti, ali koje autor nipošto nije sam smislio, koji pripadaju »općem blagu« kultiviranoga renesansnog čovjeka.

Prvo. Broj je imena koje Nimira u propovijedi izrijeком spominje ili citira malen u odnosu na opseg djela. To su od antičkih poganskih autora Epikur, Sokrat, Platon, Aristotel, Zenon stoik, Demokrit, Anaksagora, Pitagora, Platon, Likurg i Seneka. Od autora židovske i kršćanske književnosti tu su David (kao autor Psalama) i Salomon te Jeronim, Ambrozije i, dakako, Biblija općenito (jednom se posebno navodi Luka evanđelist). Pritom, među stotinjak mjesta za koja smo, pripremajući izdanje Nimirine propovijedi, identificirali izvore, osamdesetak potječe iz Biblije i drugih tekstova kršćanske književnosti; prevladavaju citati i parafraze biblijskih knjiga, osobito u odlomcima posebno dojmljivih demonstracija učenosti i načitanosti (takve smo gore, u pregledu propovijedi, nazvali »kolažem biblijskih citata«).

Druga od tri razine, »skrivanje« izvora – njihovo korištenje bez citiranja – izdvaja se kao indicija epideiktičke, klasicističke, humanističke propovijedi.¹⁴ Skrivenih je izvora u Nimirinoj propovijedi mnogo. Među njima se, od kršćanskih, posebno ističu Laktancijeve *Božanske ustanove*; preko njih – mada ih nikad ne imenuje – Nimira citira poganske grčke i rimske filozofe i jednog neimenovanog tragičara (to je zapravo Euripid). U skladu je s konvencijama renesansne propovijedi¹⁵ i prešućivanje skolastičkih autora poput Tome Akvinskog; paralele s njim nalazimo na barem tri mjesta u Nimirinu djelu. Kod skrivenih poganskih autora fasciniraju Nimirina preoblikovanja retorički efektnih mjesta iz Ciceronovih govora *Protiv Vera* (tri mjesta iz petog govora druge knjige), *Za Kvinkcija* i *Za Kluencija* te znamenitog ulomka iz govora Gaja Grakha (koji prenosi također Ciceron u dijalogu *O govorniku*). Iznenadit će nas preuzimanje tetrakolona iz Apulejevih *Metamorfoza* – točnije, iz litanije Izidi u XI. knjizi romana – u molitvi kojom Nimira zaključuje propovijed.

Treće. Razina opće latinističke renesansne kulture prepoznatljiva je po tome što su ista dojmlija fraza ili misao potvrđene ili kod različitih autora,¹⁶ ili kod autora koji pišu *nakon* Nimore,¹⁷ ili u liturgijskoj, odnosno referentnoj literaturi.¹⁸ Kod ovakvih odjeka moguća su, naravno, i drugačija tumačenja njihova porijekla, za nas neočekivana ili teže dohvatljiva. O'Malley, recimo, upozorava da se odlomak iz Augustinova *De sancta virginitate* 54-55 (djela u renesansi pripisivanog svetom Bernardu) pojavljuje, osim kod Nimore, u još četiri propovijedi pred papom za Veliki petak, što ukazuje na mogućnost da autor dojmlije izraze i obrate usvoji neizravno, iz suvremenih djela, slušanjem ili čitanjem drugih propovijedi.¹⁹

¹⁴ O'Malley, n. dj. (3) (1979), 54.

¹⁵ O'Malley, n. dj. (3) (1979), 57.

¹⁶ Usp. npr. aparat izdanja koje slijedi uz Nimirino *ad sanguinis iustissimi effusionem, ad templi illius sacratissimi destructionem, non ex parietibus manufactis, sed ex lapidibus pretiosis et uiuis constructi*, s bilj. 27 u izdanju latinskog teksta; teško je reći je li ovdje izvor bila Augustinova propovijed, Izidorov traktat *De fide catholica contra Iudaeos*, ili nešto treće. Dalje, poliptot *dolori dolorem, uulneribus uulnera adiicient* nalazimo u barem dva srednjovjekovna epistolara, kod Petra iz Bloisa (oko 1130 – oko 1203) i Petra de Vinea (oko 1190 – 1249), v. u izdanju bilj. 81.

¹⁷ Vidi u izdanju bilj. 73, uz Nimirino *Quomodo factus es mihi amaritudo et dolor?* Zasad smo identičnu rečenicu našli samo u inkunabuli Johannes Greusser Tuberinus, *Passio Christi*, Nürnberg: Peter Wagner, 1495.

¹⁸ Primjer za prvu skupinu u aparatu uz *Omnes amici eius dereliquerunt eum et praeualuerunt insidiantes*, bilj. 35 izdanja; rečenicu čitamo u *Liber responsalis, Antiphonae et Responsoria de Parasceve* pape Grgura I Velikog. Primjer potonje skupine je biblijska *Glossa ordinaria* kao izvor izraza *Sanguis ad redemptionem nostram, aqua ad criminum ablutionem*, v. bilj. 84 u izdanju.

¹⁹ O'Malley, n. dj. (3) (1979), 54 i 66; pritom je autor jedne od propovijedi koje se koriste istim odlomkom tajnik Nimirina pokrovitelja Todeschinija Piccolominiya, Antonio

Razmatrajući strukturu i tematiku Nimirina djela, zamijetit ćemo žanrovski tipičan početak i kraj; i biblijska tema i završavanje molitvom prepoznati su kao »postojana obilježja većine propovijedi pred papom«. ²⁰ Jednako su žanrovski tipične »lirska kvaliteta« propovijedi – u drugom, naglašeno patetičnom dijelu Nimirina teksta – te upotreba »epideiktičkog vokabulara« kakav prepoznajemo npr. u pozivu publici da »promatra«, »vidi«, »zamisli« i »razmatra«. ²¹

Napokon, jednog se toposa, vrlo istaknutog u Nimirinoj propovijedi, O'Malleyjev opis korpusa jedva dotiče. To je antisemitizam, prozivanje Židova kao krivaca za Isusovu smrt i oštra kritika njihove vjere i njihova načina života. Ovo današnjeg čitaoca ozbiljno uznemirava i, dakako, potiče na daljnje istraživanje. Osvrnemo li se na tradiciju, vidjet ćemo da su prijekori Židova na Veliki petak (*improperia*) uobičajen dio liturgije sve od srednjovjekovlja. S retoričke strane, Židovi su iznimno korisna figura neprijatelja; sjetimo se, epideiktički se govor temelji ne samo na pohvali nego i pokudi (O'Malleyjeva se studija zove upravo *Praise and blame in Renaissance Rome*) te Židovi, formalno i strukturalno, u Nimirinoj propovijedi čine nužnu protutežu Isusu, njegove antagoniste, omogućuju kontrast. Iz društvenog aspekta, pak, ima naznaka da krugu kojem je Nimira pripadao antisemitizam nije bio tuđ. Tajnik Nimirina pokrovitelja, kardinala Todeschinija Piccolominijsa, Antonio Lollo iz San Gemignana (umro 1486), održao je za Cvjetnicu 1486. propovijed koju O'Malley naziva »izrazito antisemitskom«. ²² Nadalje, dominikanac Paolo Moneglia iz Genove, koji je kao papin magistar Svete palače odabrao Nimiru za propovjednika na Veliki petak 1494, nekoliko je dana nakon Uskrsa iste godine – 6. travnja – postavljen za inkvizitora Đenovske marke, područja uznemirenog pristizanjem sefardskih Židova i marana (Židova prisilno konvertiranih na kršćanstvo) prognanih iz Španjolske 1492. i sa Sicilije 1493. Četiri godine kasnije, 1498, isti će Moneglia organizirati spektakularnu javnu pokoru (*auto da fé*) nekoliko stotina marana u Rimu ispred bazilike sv. Petra. ²³

Lollo (*Oratio passionis Dominicae*, Rim: S. Planck, 1486?), O'Malley, n. dj. (3) (1979), 55, bilj. 47.

²⁰ O'Malley, n. dj. (3) (1979), 59.

²¹ Ovakvi izrazi ujedno upućuju i na važnost slikovitosti, opisivanja prizora, u književnom oblikovanju propovijedi; usp. O'Malley, n. dj. (3) (1979), 52-53, 63.

²² O'Malley, n. dj. (3) (1979), 117; to je ujedno jedino mjesto O'Malleyjeve studije gdje se spominje antisemitizam. Lolljeva propovijed u tiskanom je izdanju naslovljena *Antonii Lollii Geminianensis Oratio passionis dominicae habita coram Innocentio VIII. pontifice maximo frequenti reverendissimorum cardinalium senatu contra cervicosam Judaeorum perfidiam* (Rim, nakon 24. ožujka 1486; GW M18706).

²³ Michael M. Tavuzzi, *Renaissance Inquisitors: Dominican Inquisitors and Inquisitorial Districts in Northern Italy, 1474-1527*, Brill, Leiden – Boston, 2007, 140-148.

5.

Naznačit ćemo još neke smjerove istraživanja odjeka i vrednovanja Nimirine propovijedi.

Najprije, Burchard, koji u svom dnevniku papina ceremonijalmajstora običava posebno komentirati kako one iznimno uspjele, tako i iznimno problematične propovijedi, samo registrira da je Nimira govorio pred papom na Veliki petak.²⁴ Živa je izvedba Nimirine propovijedi, dakle, dobila prolaznu ocjenu; ni manje, ni više.

Potom, bibliografija *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* bilježi da su u javnim knjižnicama širom svijeta sačuvana 32 primjerka Nimirine knjige. Izdvojimo li iz korpusa propovijedi pred papom koji istražuje O'Malley djela posvećena mucii (deset naslova u razdoblju 1473 – 1502) i usporedimo ih po broju očuvanih primjeraka, ustanovit ćemo da su Nimirina 32 primjerka u gornjem dijelu ljestvice, na četvrtom mjestu (**Tablica 1**; bibliografske podatke o navedenim djelima vidi u Dodatku). Broj sačuvanih primjeraka neke inkunabule, dakako, podložan je slučaju (prvo izdanje Brandolinijeve propovijedi iz 1496, koju O'Malley ističe kao iznimno uspješnu i dobro dočekanu i kod pape i kod čitalaca te još sedam puta pretiskivanu do 1869, sačuvano je u samo šesnaest primjeraka²⁵); ukoliko i odražava veličinu naklade, govori više o očekivanjima izdavača nego o stvarnoj recepciji djela; ali svakako omogućava orijentaciju i potiče na razmišljanje.

Tablica 1: Propovijedi o mucii Gospodnjoj 1473 – 1502. prema broju sačuvanih primjeraka (izvor: bibliografija *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* i O'Malley 1979)

Orationes de passione	Sač. primj.	Godina
09789 Fernández de Santaella (1480-2)	81	1480
M18706 Lollius 1486	60	1486
M45742 Thegliatius 1492	37	1492
M21392 Nimira 1494	32	1494
05957 Canalis 1489	23	1489
05017 Brandolinus 1496	16	1496
M20756 Marascis 1473	13	1473
M02377 Marianus de Genazano 1498	13	1498
M21373 Martinus de Azpeitia 1495/6	5	1495
M52051 Zane 1502	4	1502

²⁴ Burchard, n. dj. (3), 467. Usp. gore, bilj. 5.

²⁵ O'Malley, n. dj. (3) (1979), 49-50.

Iz prvog popisa knjiga priloženog Marulićevoj oporuci znamo da je jedan primjerak Nimirine knjižice posjedovao i splitski pisac.²⁶ Tragove njegova čitanja Nimire tek treba naći. Valja ih očekivati ondje gdje Marulić piše o mucu:²⁷ svakako u prvoj i drugoj knjizi *De humilitate et gloria Christi* (1518), gdje su Židovi prikazani kao antipodi kršćanima, a susrećemo i invektive protiv Jude i prozopopeju Marije (ali Marije Magdalene, a ne Majke Božje); sukladno žanrovskim razlikama, Marulić epizode muke prikazuje iscrpnije i s manjim emocionalnim intenzitetom. U obzir valja uzeti i pjesmu *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendens in cruce* (1507), koja se svakako nadahnjuje odlomkom Pseudo-Bernarda, odnosno Augustina *De sancta Virginitate*, odlomkom kojim se koristi i Nimira; za usporedbu u obzir dolazi možda i *Svarh muke Isukarstove* (pjesma koja sama ukazuje na izvor u nekom od djela u ranom novom vijeku pripisivanih Augustinu). Usporedba s Nimirom može biti i žanrovska, budući da je i Marulić autor propovijedi *De ultimo Christi iudicio Marci Maruli sermo*; Marulićev odnos prema biblijskom »tematskom stavku« propovijedi, kako ga opisuje Bratislav Lučin, uvelike podsjeća na Nimirin postupak.²⁸

Još jednog renesansnog Nimirina čitaoca, odnosno autora koji je u vlastitu djelu preuzeo čitav prvi, filozofsko-teološki dio teksta rapskog arhiđakona, otkrio sam pripremajući ovaj rad. To je Giovanni Mercurio da Vipera, od 1523. do smrti 1527. biskup dijeceze Bagnoregio. Vipera je u siječnju 1522. u Rimu, kod Marcella Silbera alias Francka, tiskao opsežnu raspravu pod naslovom *Reverendi patris domini Mercurii Viperæ Beneventani, Romani civis, causarum Sacri palatii auditoris primarii, Contra a recto divini cultus itinere aberrantes (Velečasni otac g. Mercurio Vipera iz Beneventa, građanin Rima, auditor prvog reda za parnice kod Svete palače, Protiv onih koji skreću s pravog puta štovanja Božjeg)*. Ondje u posljednjoj od deset knjiga rasprave Vipera najavljuje *ut Nimereus rethor egregius ac theologus asseruit* (»kao što je ustvrdio Nimerej, izvrsni retor i teolog«).²⁹ Potom na devet stranica doslovno citira gotovo čitav prvi glavni dio Nimirine propovijedi od *Superuacuam fuisse mortalibus Christi passionem* (u našem prijevodu: »Suvišna je bila smrtnicima Kristova muka«) sve do *quorum mors certa adhuc non est, multis rebus, etiam audissime desideratis, abstinere iubent* (»onima čija smrt još nije neumitna zapovijedaju da se odriču raznih stvari, pa i onih koje vruće žele«).

²⁶ »Marulićeva oporuka«, prir. i prev. Lujo Margetić, *Repertorium librorum i Inventarium librorum* priredio i preveo Bratislav Lučin, CM XIII (2005), 25-71, 38: *Sermo de passione D(omi)ni p(er) Nimerium Arbensem archidiaconum*.

²⁷ Polazište nudi Antun Lučić, »Muka u srednjovjekovnom prikazanju i Marulićevoj viziji«, CM XI (2002), 395-411.

²⁸ Lučin, n. dj. (8).

²⁹ Johannes Mercurius Vipera, *Contra aberrantes a recto divini cultus itinere*, Rim: Silber, 1522. Stranice su Viperine knjige neobrojčane. U digitalnom faksimilu Bavorske nacionalne knjižnice, koji sam konzultirao, to su slike 386-394.

6.

Cilj je ovog rada bio predstaviti Nimirinu propovijed pred papom na Veliki petak 1494. i predložiti osnovu za daljnja istraživanja. Martin Nimira, potomak ugledne rapske obitelji koji je – koliko zasad znamo – karijeru gradio u Italiji, u Papinskoj Državi, kao klijent kardinala Siene Francesca Todeschinija Piccolomini-ja, svojim se djelima i aktivnostima otkriva kao »kurijalni humanist«, humanistički obrazovan crkveni dostojanstvenik, donekle sličan Nikoli Modruškom. Nimirina propovijed pokazuje učenost, vladanje teološko-filozofskim i lirskim registrima izražavanja, ali i dotjeranost izraza i okretnost u preoblikovanju Ciceronovih retoričkih obrazaca. Uspješnost propovijedi sugeriraju časti koje je Todeschini Piccolomini dodijelio Nimirinoj obitelji kasnije iste godine, broj primjeraka u kojima je inkunabulsko izdanje očuvano, registriranje propovijedi u dnevničkim zapisima papinskog ceremonijalmajstora Johanna Burcharda, ali i to što su propovijed čitali Nimirini suvremenici Marko Marulić i budući biskup Bagnoregia Giovanni Mercurio da Vipera.

Preduvjet je interpretacije Nimirine propovijedi dostupnost teksta. Zato u nastavku donosim izdanje, priređeno prema digitalnom faksimilu primjerka u Bavorskoj državnoj knjižnici.³⁰ U latinskom sam tekstu razriješio kratice, ujednačio pisanje *ae*, *u* i *i*, modernizirao interpunkciju i ujednačio grafiju i kapitalizaciju, otklanjajući ono što bi moglo zbuniti današnjeg čitaoca. Izdanje sam popratio identificiranjem Nimirinih eksplicitnih i implicitnih izvora te hrvatskim prijevodom.

Dodatak – kataloški opis propovijedi pred papom o Kristovoj mucu u razdoblju 1473 – 1502. prema *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, na osnovi popisa Johna W. O'Malleyja (1979)

Ovaj popis donosim jer je pretraživanje na vrlo korisnoj mrežnoj verziji baze *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de, prilično ograničenih mogućnosti; često je teško naslutiti varijantu imena i naslova

³⁰ Opis prema katalogu Bavorske nacionalne knjižnice: Martinus de Nimira, *Sermo de passione Domini*, [Rom], [nach 1494.04.03.] [BSB-Ink N-207 - GW M21392]; na internetu je slobodno dostupan još digitalni faksimil primjerka knjižnice Universidade de Santiago de Compostela, <http://hdl.handle.net/10347/6992> (pristupljeno 7. ožujka 2021). Priređujući izdanje zamolio sam Ivana Kapecu, knjižničara Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, da provjeri stanje primjerka propovijedi koji se ondje čuva (signatura RI-8o-69); Kapec je ljubazno javio da taj, inače dobro očuvan primjerak nema nikakvih tragova čitanja (npr. rubnih bilježaka, podcrtavanja).

pod kojim je izdanje evidentirano, a varijante se mogu razlikovati od onih koje daje O'Malley u popisu priloženom svojoj studiji.³¹

1. 05017 Brandolinus, Lippus Aurelius. *Oratio de virtutibus Iesu Christi nobis in eius passione ostensis*. [Rim: Johann Besicken, nakon 1. IV. 1496]. 4°
2. 05957 Canalis, Matthias. *De passione domini oratio*. [Rim: Stephan Planck, 1489, nakon 17. IV.]. 4°
3. 09789 Fernández de Santaella, Rodrigo. *Oratio habita in die Parasceve* [4. IV.] 1477. [Rim: Stephan Planck, nakon 1480. – drugo izdanje; prvo izdanje pod kataloškim brojem 09788, Rim: tiskar djela Antoninus, *De censuris* (GW 2069)]. 4°
4. M18706 Lollius, Antonius. *Oratio passionis dominicae*. [Rim: Stephan Planck, 1486]. 4°
5. M20756 Marascis, Bartholomaeus de. *Oratio coram Paulo II. habita*. [Rim: Johannes Philippus de Lignamine], 1473.
6. M02377 Marianus de Genazano. *Oratio de passione Jesu Christi*. [Rim: Eucharius Silber, nakon 13. IV. 1498]. 4°
7. M21373 Martinus de Azpeitia. *Oratio de passione Domini*. [Rim: Andreas Fritag i Johann Besicken, oko 1495/96]. 4°
8. M21392 Martinus Nimoreus. *Sermo de passione Domini*. [Rim: Eucharius Silber, nakon 3. IV. 1494]. 4°
9. M45742 Thegliatus, Stephanus. *Oratio de passione Domini*. [Rim: Eucharius Silber, ne prije 20. IV. 1492]. 4°
10. M52051 Zane, Bernardus. *Oratio passionis dominica* (!). [Rim: Johann Besicken, nakon 25. III. 1502]. 4°

³¹ O'Malley, n. dj. (3) (1979), 245-255.

Slika 1. Kameni grb Kristofora Nimire
(Rab, lapidarij)

Slika 2. Kameni grb M. (vjerojatno Martina) Nimire
(Rab, lapidarij)